

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

[אחר] ממש כאותו התיקון, שהמספר עשה, ברוח המדרש, לאותה אשה אחרת... " (ד' סדן, לשוננו לעם צא, ועמ' כא); ובשינוי מועט: "הרי התיקון שנעשה בה" (שם).

באיזו מידה שימשו צירופים פועליים אלה בניין-אב לביטויים אחרים כמותם, אפשר רק לשער (שכן ייתכן שגם שם-פעולה אחר הצטרף אל אחד הפעלים בדרך תצורה משלו). על כל פנים סברה היא, שתפוצת הצירופים מסוג "מצא את פתרונו", "בא על פתרונו", וכיוצא בהם הושפעה משכיחות הצירופים הפועליים של תיקון, ובמקרים של שם-פעולה הקרוב לתחום המשמעות של תיקון דומה שאין לפקפק בדבר (כגון: "...ספר חשוב זה מצא את גאולתו...". תרבות וספרות 1.12.61).

יצחק פרץ

מספרי הגזמה

בין כל המספרים בלשוננו תופסים מקום מיוחד אלה, שאין מתכוונים בהם לכמות מדויקת, אלא לריבוי מוגזם סתם — אלה הם מספרי הגזמה. בייחוד בולטים בהם מספרים מסוימים, והם: שבע (גם: שבעים, שבעים ושבע), שישים (גם במכפלה: שלוש מאות, שישים ריבוא), מאה וכן אלף, רבבה¹.

1. ביבליוגרפיה: י' זעליגמאן, אוצר המספרים,

פסוקי המקרא, המייחסים לאנשים מסוימים אורך ימים, שהוא למעלה מ"ימי שנותינו", הם עניין לדיון מיוחד. מספרי הגזמה מצויים בספרותנו מכל התקופות. כמה מספרים עגולים במקורות מיוסדים על שיטת השישים: מאה ועשרים, שלוש מאות, שש מאות אלף או שישים ריבוא (אולי גם שלוש מאות המלקקים של גדעון, שופ' ז, ז; שלוש מאות השועלים של שמשון — שם טו, ד).

גם חכמי התלמוד ומפרשיו עמדו על ההגזמה שבמספרים מסוימים. למשל: על הנאמר בחולין (צ ע"ב, גם תמיד כט ע"א): "תפוח היה באמצע המזבח, פעמים היה עליו כשלש מאות כור" (אפר, משריפת הקרבנות), אמר רבא: גוזמא. אגב כך נאמר שם: "דיברה תורה לשון הבאי, דיברו נביאים לשון הבאי, דיברו חכמים לשון הבאי"², כלומר: לשון גוזמה. וכדוגמה להגזמה במקרא מובא שם הפסוק: ערים גדלת ובצורת בשמים (דב' א, כח).

מספרי הגזמה מקובלים גם בימינו, בספרות ובלשון הדיבור. המספרים שבע, מאה, אלף שכיחים בלשון כביטוי

נירירוק 1942. מ"ד קאסוטו, מאדם ועד נח, ירושלים תש"ד (בפרט עמ' 4—5, 108—109, 148—149). י' בניהל, ניבים, הוצ' מרכז הקואופרציה, תל-אביב תשי"ז, פרק ב': הפלגה ודיוק באגדות י' בניהל, גוזמאות הבאי, "לשונונו לעם" קונטרס ד', ערוך השלם, ערך גוזמא.

2. בפנים: לשון הוא, אבל בתמיד כט ע"א ובמסורת הש"ס וכן בערוך השלם: לשון הבאי.

לריבוי סתם, וכן מצוי שימוש זה בלשונות אחרות, למשל:
אמרתי לך דבר זה כבר מאה פעמים; אבקש את סליחתך אלף
פעמים.³

להלן דוגמאות למספרי הגזמה מספרותנו.

ש ב ע, ש ב ע י ם

במקרא: והחזיקו שבע נשים באיש אחד (יש' ד, א);
שבע [פעמים] יפול צדיק וקם (מש' כד, טז); כי שבעתים יקם
קין ולמד שבעים ושבעה (ברא' ד, כד)⁴; וכן, למשל, תה' עט,
יב; מש' כו, כה.

בלשון חז"ל: שבע שנים בצרו ועובדי כוכבים את
כרמיהן מדמן של ישראל (גיטין נו ע"א); עתיד הקב"ה
לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק (ב"ב עה ע"א); שבעה
ענני כבוד היו [מקיפין את ישראל במדבר] (תנחומא, בשלח
ג); שבעים שמות להקב"ה, שבעים שמות לירושלים; שבעים
שמות לתורה (במ"ר יד); בא גבריאל ולימדו (ליוסף) שבעים
לשון (סוטה לו ע"ב); אחת לשבעים שנה מביאין אדם וכו'
(ע"ז יא ע"ב).

בלשון ימינו: אילו שבע שמשות, אל, במרום תלית
(ביאליק, עם פתחת החלון); ובשבע דרכים אם נפוך (הוא,

3. ר' Paul סע' 71, Havers סע' 140, Kainz א', ע' 241 ואילך.

4. לפסוק זה ר' רד"ק. למספר שבע תן דעתך גם על הכתוב

הבא: ויהי כל ימי למך שבע ושבעים שנה ושבע מאות שנה (ברא'
ה, לא).

לאחד העם); ואצא פי שבעה מזוקק ומטוהר (הוא, זוהר); יקרתם לי שבעים ושבעה (הוא, בשדה); שקל כל דבר שבעתיים (פיכמן, אמת הבניין, 62); שמור על תנורך בשבע עיניים (שלונסקי, קולא ברוניון, 18) 5; ישכילו למצוא שבעים ושבעה אופנים חדשים (שם, 21); יבדקוהו שבע בדיקות (מ' מוהר, בחרט אנוש, 215); השה הפזורה בין שבעים זאבים (שם, 217); באים לידי יאוש שבעים ושבע ביום (שם, 43).

ע ש ר, מאה, אלף, רבבה, רבוא

במקרא: והחלף את משכרתי עשרת מנים (ברא' לא, ז); וינסו אתי זה עשר פעמים (במ' יד, כב); ויאמרו לנו עשר פעמים (נחמ' ד, ו). — ורדפו מכם חמשה מאה (ויק' כו, ח); ויִוֹסֶף... כהם וכהם מאה פעמים (ש"ב כד, ג). — ד' אלהי אבותיכם יִסֶּף עליכם ככם אלף פעמים (דב' א, יא); הקטן יהיה גֵּאֲלָךְ (יש' ס, כב); דבר צוה לגֵּאֲלָךְ דור (תה' קה, ח); יפל מצדך אלף ורבבה מימינך (מה' צא, ז); את היי לגֵּאֲלָפִי רבבה (ברא' כד, ט).

בלשון חז"ל: הודאת בעל דין כמאה עדים דמי (ב"מ ג ע"ב); מאה מיתות ולא קנאה אחת (דב"ר, סוף וילך); מאה פעיות האשה פועה (תגחומא, תוריע ד'). — גלה סודך לאחד מאלף (סנה' ק ע"ב); בשעה שנשא שלמה את' בת פרעה, הכניסה לו אלף מיני זמר (שבת נו ע"ב). — אפילו אחד

5. עפ"י זכר' ג, ט. השימוש בניב זה הוא מימי הביניים, לפי

מילון בן־יהודה.

ברבוא — ימותו כולם (זבח' ת, א); אפילו אביו מת והניח לו רבוא ספינות בים (ערכין ד, ג).

בפיוט ובתפילה: קיראוהו ביקדושה, רוממוהו ברבבה (יניי, האמירוהו, זולאי שלד); אין אנחנו מספיקים להודות לך... על אחת מאלף אלף אלפי אלפים וְרַבִּי רַבּוֹת פַּעַמִּים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו (תפלת נשמת כל חי) ⁶. בלשון ימינו: עשר מכות לאלמוני (ביאליק, פלוני); בכל מדע להן עשר ידות (הוא, לבנות שפיה); וקרעת שם את נפשך לעשרה קרעים (הוא, בעיר ההרגה); עשרת מונים ירבה שעמומי (שלונסקי, קולא ברוניון, וע' 20). — ומאה פרסה סביביו שממה (ביאליק, ועל כף); קראו את י"ל פרץ פעם ועוד פעם ומאה פעמים (קרליבאך, ספר הדמויות וע' 263); מאה דרישות דרש (שניאור, הגיבן); שבועת שקר אחת דוחה מאה זכויות, חילול-השם אחד דוחה מאה תפלות (סידור נהורא מעליא) ⁷. — נתפלא אלף פעמים (היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, 988); ופקוחות לרווחה אלפי עיניים (ביאליק, לא הראני); דמעות שנושנו מבכי אלפי שנים (הוא, הרהורי לילה); אלפי אלף נעלמים יערימו סוד (הוא, רזי לילה); כוכבי הבוקר צבא רבבות אלף (הוא, המתמיד); ערירים בין אלפי רבבה (הוא, מה רב).

6. עיין הערת פר בסיגורו.

7. הנהגות טובות אחרי ומירות למוצאי שבת (עפ"י, אצור

המספרים; ר' הערה 1).

בלשון חז"ל: פסיעה גסה נוטלת אחד מת"ק ממאור
עיניו של אדם (ברכ' מג ע"ב); מן הארץ עד לרקיע מהלך
חמש מאות שנה ועזביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה
(חגיגה יג ע"א); חמש מאות בתי סופרים היו בביתר והקטן
שבהן אינו פחות מחמש מאות תינוקות (ירו' תענית ד, ה).
בלשון ימינו: שקלים ת"ק במזומנים (ביאליק, תקוות
עני); ת"ק פרסה (בר-יוסף, אנשי בית רימון, 12).

קרוב לחמש מאות כריבוי מוגזם הוא, המספר ארבע
מאות בלשון חז"ל, בייחוד בביטוי ת' פרסה או ת' על ת'
פרסה: והלך קולו ארבע מאות פרסה (ב"ר צג, ז); ונודעוזה
ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה (מגילה
ג ע"א); ארבע מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר ובכל אחת
ואחת היו בה ארבע מאות מלמדי תינוקות וכל אחד ואחד היו
לפניו ארבע מאות תינוקות של בית רבן (גיטין נח ע"א).

שישים, שישים ריבוא, שלוש מאות
בלשון חז"ל: כל המבקר חולה נוטל אחד מששים
בצערן (נדר' לט ע"ב); אש — אחד מששים לגיהנם, דבש —
אחד מששים למן, שבת — אחד מששים לעולם הבא, שינה
— אחד מששים למיתה, חלום — אחד מששים לנבואה (ברכ'
נו ע"ב); מן שירד להן לישראל היה גבוה ששים אמה (יומא עו
ע"א). — באו ששים רבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד
מישראל (שבת פח ע"א); ששים רבוא עיירות היו לו לינאי
המלך (גיטין נו ע"א). — אמרו עליו על יוחנן בן נרבאי שהיה

אוכל שלש מאות עגלים ושותה שלש מאות גרבי יין (פסח' נז ע"א); בין כל אחד ואחד (מרעי יואב) שלש מאות פרסה (ב"ב טז ע"ב); ואולי שייך לכאן: שלש מאות משלות שועלים היו לו לר' מאיר ואנו אין לנו אלא שלש (סנה' לח ע"ב). לשימוש ששים רבוא להגזמה בלשון ימינו הרי דוגמה מן "הברכה" של ביאליק: ו ש ש י מ ר ב ו א פ ר י צ י ר ו ח ו ת . גם תרפ"ט אלפים (689 אלף) ריבוי של גוזמה. זמנו, כנראה, בתקופתנו, ויש סוברים, שמקורו ביידיש. תרפ"ט בלבד: תרפ"ט עניינים (שלונסקי, קולא ברוניון, 30).

יש לתת את הדעת, שלא תמיד המספרים האלה הם מספרי הגזמה בספרות התלמודית. במקומות רבים הם מדויקים, שכן יסוד להם במסורת או בדברי אגדה מקובלים. למשל: שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שלא יבוא מבול לעולם (ב"ר כז, ד — ימי האבל שבעה הם); שלש מאות שועלים דשמשון (סוכה י ע"א — מספר זה מובא בשופטים טו, ד); אלף נשים היו לשלמה (ב"מ פו ע"ב. — על יסוד האמור במ"א יא, ג); בטל בשישים (השווה: כל איסורין שבתורה בשישים — חולין צח ע"א).

המספר שבע בחלקי האגדה שבספרות התלמודית יש שמובא אחריו פירוט, אולם אין שבע סיכום של הפרטים, שם, אלא — להפך — הפרטים נבחרו בהתאמה למספר המקובל הזה. מקומות כאלה רבים הם, והרי קצתם: שבעה שמות יש לגיהנם ואלו הן: שאול ואבדון ובאר-שחת ובור-שאון וטיט-היון וצלמות וארץ-התחתית (עיר' יט ע"א); שבעה

דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן: תורה ותשובה, וגן עדן וגיהנום, וכסא־הכבוד ובית־המקדש, ושמו של המשיח (פסח' נד ע"א); שבעה דברים מכוסים מבני אדם ואלו הן: יום המיתה ויום הנחמה וכו' (שם נד ע"ב); שבעה אין להם חלק לעולם הבא ואלו הן: לבלר וסופר וכו' (אדר"נ לו, ה).

חיים רבין

מלים הודיות בעברית

בין מאות המלים הזרות, הנמצאות בלשון המקרא, יש רבות שהגיעו אל לשוננו ממרחקים. יחד עם המוצרים או החידושים הטכניים, שמלים אלה ציינו, הן עברו מעם לעם, עד שהגיעו לארץ ישראל¹. מלים כאלה נקראות "מלים נודדות". לא תמיד אפשר לגלות, מאיזו שפה יצאו מלים אלו בראשונה. לעתים מוליך אותנו המחקר לארץ נידחת, אשר לשונותיה בימי קדם אינן ידועות לנו כלל, ולא נוכל אלא לקבוע שפה ידועה לנו, אשר לפי מקומה הגיאוגרפי מסתבר, שהייתה אחת מתחנות המעבר הראשונות למלה. לדוגמה, מוצאה הגיאוגרפי של הגפן הוא בדרום קווקז, ויש להניח, ששם הפיקו מענביה לראשונה את היין, ועובדה זו אולי משתקפת בסמיכות הסיפור המקראי על היין (בר' ט, כ) לפרשת

1. לזאת מצטרפת עוד "נדידה" פנימית, כי מסתבר שמלים רבות, שחדרו לא"י באלף השני, עברו לעברית מתוך לשונותיהם של עממי הארץ.